

آسیب‌شناسی جامعه اسلامی بر مبنای آموزه‌های فرهنگ و حیانی -
اسلامی (بررسی موردی پیشگیری از رشوه‌پذیری)
عبدالرضا زاهدی*

استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

مهیار خانی مقدم**

دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصول‌الدین، قم

عماد صادقی**

دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۲/۰۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۸/۲۵)

چکیده

پژوهش حاضر با روش تحلیلی - توصیفی و بر اساس آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی، به ارائه راهبرد و برخی از راهکارهای مصداقی در راستای پیشگیری از رشوه‌پذیری - به عنوان یکی از آسیب‌های جامعه اسلامی - پرداخته است. مقدمات آن شامل تأملی در سه شاخصه «هدایت»، «حکمت» و «رضایت» و عنایت بر «عرصه‌های برجسته نظام هدایت انسان» (خودیایی، خودآگاهی، خودبانی و خودآیی) است. بر اساس راهبرد پیشنهادی، فرد در عرصه «خودآگاهی»، چهار نکته را به عنوان باورهای بنیادین در نگرش، گرایش و کنش خود در رابطه با مسئله رشوه دانسته است و در عرصه «خودبانی» بر آن اهتمام خواهد داشت: ۱- برطرف کردن نیازهای سایر افراد در چارچوب قوانین الهی، نعمتی از جانب خداوند و دارای آثار نیکی در دنیا و آخرت است. ۲- در عالم هستی، کسب رزق و روزی دارای قوانین مشخص است و در این مهم، نقش تعیین‌کننده امور معنوی، افزون‌تر است. ۳- رشوه بر اساس دلایل شرعی و عقلی موجب پیدایش تبعیض، بی‌عدالتی و بی‌اعتمادی به حکومت اسلامی می‌شود. ۴- مال و منفعتی که از طریق رشوه به دست می‌آید، از آنجا که تخلف از قوانین الهی برای کسب روزی و برخلاف رضایت الهی است، در مسیری نامطلوب و نامشروع هزینه خواهد شد.

واژگان کلیدی: آسیب‌شناسی، رشوه، رزق و روزی، رفع حوائج، فرهنگ و حیانی.

* E-mail: zahedi@quran.ac.ir

* E-mail: andqurani.qom@gmail.com

** E-mail: emadsadeghi7360@yahoo.com (نویسنده مسئول)

مقدمه

بر اساس آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی، آسیب‌شناسی جامعه اسلامی و اهتمام برای رفع آنها از جمله وظایفی است که بر عهده یکایک مسلمانان قرار دارد (ر.ک؛ آل‌عمران/ ۱۱۰). از جمله آسیب‌هایی که رواج یافتن آن موجب تزلزل ارکان جامعه اسلامی می‌گردد، «رشوه‌پذیری» است که آثار نامطلوبی را در پی دارد. تبعات نامطلوب این امر تا بدانجاست که در قرآن و سیره اهل بیت بر حرمت آن و لزوم ایجاد یک سامانه نظارتی برای برخورد با افراد رشوه‌پذیر و رشوه‌دهنده تأکید شده است.

بدیهی است که از جمله وظایف حکومت اسلامی، تمهید اصول نظارتی برای مقابله با رشوه‌پذیری و تصویب قوانین لازم به منظور رفع زمینه‌های پیدایش آن است، اما به نظر می‌رسد ایجاد زمینه‌های درونی برای اعتقاد راسخ افراد به عدم پذیرش رشوه، مطلوب‌تر خواهد بود. بر همین اساس، پژوهش حاضر درصدد دستیابی به پاسخ این پرسش‌های اساسی است که چگونه می‌توان با مبنا قرار دادن آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی، راهبردی را پیشنهاد کرد که بتواند در راستای پیشگیری از رشوه‌پذیری مؤثر باشد و شاخصه‌های تجویزی و راهکارهای برجسته مصادقی برای تحقق راهبرد مذکور چیست؟

از منظر لغت‌شناسان، «رشوه» به معنای آن است که برخلاف حق و به منظور دستیابی به منافع، فرد یا افرادی در خدمت‌رسانی ترجیح داده شود (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۱: ۱۸۴) و در واقع، چیزی است که انسان می‌پردازد تا به آنچه می‌خواهد - حتی اگر برخلاف حق باشد - دست یابد (ر.ک؛ فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۱۸۴). اصل این واژه از «الرشاء» (ریسمان سطل آب چاه) است و تناسب آن دو در این است که به وسیله ریسمان، آب از چاه بیرون آورده می‌شود تا نیاز انسان برطرف گردد و عده‌ای نیز از طریق رشوه، به دنبال چاره‌جویی برای خواسته‌های خود می‌گردند (ر.ک؛ ابن‌اثیر، ۱۳۶۷، ج ۳: ۲۲۶).

راهبرد را به معنای آگاهی‌های منظم دانسته‌اند که نحوه به خدمت گرفتن قدرت (توان) سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی را برای رسیدن به هدف‌های مورد نظر نشان می‌دهد (ر.ک؛ شیروودی، ۱۳۸۵: ۱۵). اما آنچه مورد نظر این نوشتار است، ترسیم اصول کلی است که از طریق تتبع و تأمل در قرآن و سیره معصومان (به عنوان منابع اصلی فرهنگ و حیانی -

اسلامی) به دست داده می‌شوند تا بیش از پیش، اعتقاد افراد جامعه‌ی اسلامی نسبت به عدم رشوه‌پذیری راسخ‌تر گردد. به دلیل اینکه هر دو منبع مذکور از طریق وحی الهی تأیید شده‌اند و مصون از هر گونه خطا و اشتباه هستند، قابل اعتماد و لازم‌الایتناب هستند و بر این اساس، چارچوبه‌ی نظری متناسب با نیازهای واقعی انسان در اختیار قرار خواهد گرفت تا بتوان بر اساس آن، راهکارهای لازم برای کسب فضایل و رفع و دفع رذایل اخلاقی، برنامه‌ریزی و اجرایی گردد. بدیهی است راهبردهایی که صرفاً مبتنی بر عقل، حسن و تجربه‌ی بشری است، به دلیل محدودیت‌های توان اندیشه‌ای و مهارتی انسان، فاقد برنامه‌ریزی جامع، منسجم و دارای نواقصی است که در برخی از موارد، غیرقابل جبران خواهد بود.

درباره‌ی رشوه و آثار نامطلوب آن از منظر آموزه‌های اسلامی، آثاری تدوین شده است که به عنوان نمونه می‌توان به کتاب‌های رشوه از دیدگاه اسلام و روایات اسلامی، تألیف ابوالفضل زارع مهرجردی، رشوه، چرا؟ بررسی علل و عوامل رشوه‌گیری از دیدگاه قرآن و احادیث، تألیف محمدرضا کرمی و عبدالله گوهری و رشوه؛ چالش‌ها و پیامدهای خطرناک آن از دیدگاه تشیع و تسنن، تألیف غلامحسین رضایی و مقاله‌هایی چون «ارتشاء در فقه اسلامی و بررسی تحلیلی آن» تألیف احسان بهجتی و «فعالیت‌های اقتصادی ممنوع در اسلام» تألیف سید حسین اسحاقی اشاره کرد که در هر یک، برخی از جنبه‌های رشوه بررسی شده‌اند، اما تتبع به عمل آمده، بیانگر بدیع بودن نگرش و نگارش نظام‌مند این پژوهش در موضوع مورد بررسی است. در ادامه، ضمن تبیین فرهنگ و حیانی - اسلامی، به ارائه‌ی راهبرد و برخی از راهکارهای مصداقی برای پیشگیری از رشوه‌پذیری پرداخته خواهد شد.

۱ - تبیین فرهنگ و حیانی - اسلامی

می‌توان برای تبیین فرهنگ و حیانی - اسلامی بر مفهوم هر سه واژه مذکور عنایت داشت:

۱-۱) فرهنگ

واژه «فرهنگ» از ترکیب دو جزء «فر» به معنای «جلو، بالا، شکوه، درخشندگی و بزرگی» و «هنگ» به معنای «قصد و آهنگ، بیرون کشیدن و برآوردن» تشکیل شده است. معانی متعددی چون تعلیم و تربیت، علم و ادب، عقل و خرد، آموزش و پرورش و بزرگی و

سنجیدگی (ر.ک؛ دهخدا، ۱۳۷۶، ج ۱۱: ۱۷۱۳۲) را در معنای لغوی آن ذکر کرده‌اند که در آنها، مفاهیمی چون پیشرفت و کمال اشتراک دارد. برای واژه فرهنگ، تعاریف اصطلاحی متعددی ارائه شده که تعریف برگزیده نگارنده بدین قرار است: «مجموعه یافته‌های آدمی در پیوند با دورانی است که برای رسیدن به تمدن طی کرده است و بدین ترتیب، ترکیبی از کلیه باورهای مذهبی، سنن و آداب، سیاست، علم و فن، دانش‌ها و پویش‌های اقتصادی است که ریشه در عوامل متعدد مذهبی، جغرافیایی، تاریخی و اجتماعی داشته و در هر جامعه نسبت با جامعه دیگر، متفاوت است.» (ر.ک؛ فرهیخته، ۱۳۷۷، ص ۵۷۵) می‌توان هسته اصلی فرهنگ را عقاید سنتی (یعنی نشأت گرفته و انتخاب شده در سیر تاریخی) و ارزش‌های وابسته به آنها دانست (ر.ک؛ نویسندگان، ۱۳۷۶: ۶۳۰).

۲-۱) وحیانی

معنای «وحی» در لغت عبارت است از «القای مطلب در باطن دیگری» (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۳: ۵۶) و «الهامی» (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۳۲۰) که «بر اساس آن، مطلبی به صورت اشاره پنهانی و در قالب صدای پنهان یا نوشتن در نهان و با سرعتی برق‌آسا به دیگران القا شود تا آن را بفهمند» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۸۵۸). در قرآن، واژه «وحی» در معانی متعددی از جمله اشاره پنهان (مریم/ ۱۱)، الهام فطری و غریزی (النحل/ ۶۸-۶۹)، الهام درونی (القصص/ ۷) و وحی رسالی (النساء/ ۱۶۳-۱۶۷) به کار رفته است که مراد از وحی در این نوشتار، همان وحی رسالی است که بر اساس آن، خداوند متعال سخن خود را از طریق ارتباط بدون واسطه یا ایجاد صدا و یا فرستادن فرشته وحی (الشوری/ ۵۱) بر انبیای خود القاء می‌کند (ر.ک؛ حجّتی، ۱۳۸۷: ۳۱) و نمود بارز و جاودانه آن، قرآن کریم است که از طریق حضرت جبرئیل در مدت ۲۳ سال بر پیامبر اسلام نازل گردید (ر.ک؛ فرهنگ شیعه، ۱۳۸۶: ۳۷۶).

خداوند ابزارهای گوناگون شناخت - شامل حس، خیال، وهم، عقل و قلب (ر.ک؛ همان، ۱۳۸۶: ۵۹-۶۰) را در اختیار انسان قرار داده که در قرآن کریم به برخی از این ابزار (النحل/ ۷۸) اشاره شده است، اما با تمام این ابزارها، فهم و درک برخی از معرفت‌ها برای انسان، امکان‌پذیر نیست (ر.ک؛ مصباح یزدی، ۱۳۸۶: ۳۵) و وی در این زمینه به وحی الهی نیازمند

است و آنچه را از طریق وحی به دست می‌آورد، نمی‌تواند از مسیر دیگری به دست آورد. خداوند متعال در این باب فرموده است:

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ همان‌گونه (که با تغییر قبله، نعمت خود را بر شما کامل کردیم)، رسولی از خودتان در میان شما فرستادیم تا آیات ما را بر شما بخواند و شما را پاک کند و به شما، کتاب و حکمت بیاموزد و آنچه را نمی‌دانستید، به شما یاد دهد ﴿البقره/ ۱۵۱﴾.

در آیات قبل از آیه مذکور، بحث از تعلیم کتاب و حکمت وجود داشته است، اما در این بخش، با قید ﴿مَّا لَمْ تَكُونُوا﴾ آن را تفکیک می‌کند تا بر این نکته تأکید کند که اگر پیامبران نبودند، بخشی از علوم و معارف برای همیشه از دسترس بشر خارج می‌گردید. در واقع، انبیای الهی علاوه بر آنکه رهبر اخلاقی و اجتماعی بودند، پیشوای علمی نیز بودند که بدون رهبری آنها، پیدایش و گسترش علوم انسانی منتفی بود (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۵۱۳). به بیانی دیگر، جمیع معارف اسلامی (اعم از اصول و فروع) جز از طریق وحی به دست انسان نمی‌رسید و اگر تعالیم عالی پیامبر اسلام و خاندان گرامی او نبود، بشر به رشد و کمال حقیقی خود دست نمی‌یافت (ر.ک؛ طیب، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۴۸).

۳-۱) اسلامی

از نظر لغوی، اسلام را به معنای «انقیاد و تسلیم شدن» (ر.ک؛ ابن‌اثیر، ۱۳۶۷، ج ۲: ۳۹۶) و «وارد شدن در صلح و خیر» (ر.ک؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۴۲۳) دانسته‌اند و در اصطلاح، آن را خضوع و انقیاد در برابر آنچه نبی مکرم اسلام به عنوان شرع مقدس آورده (ر.ک؛ دغیم، ۲۰۰۱ق: ۵۰) معنا کرده‌اند که برنامه کلی آن، تسلیم شدن انسان در برابر خداوند متعال است (ر.ک؛ طباطبائی، ۱۳۷۸: ۲۲). از آنجا که دین اسلام پس از همه ادیان به بشر عرضه شده است و حضرت محمد (ص) آخرین پیامبر الهی است، معارف اسلام با سه شاخصه «همه‌زمانی»، «همه‌مکانی» و «همه‌نژادی» ارائه شده است تا زمینه لازم برای هدایت انواع بشر از نزول اسلام تا وقوع قیامت را فراهم گرداند.

۴-۱) جمع‌بندی

به نظر می‌رسد می‌توان در جمع‌بندی مباحث این بخش، مفهوم «فرهنگ و حیانی - اسلامی» را بدین شرح دانست: «مجموعه‌ای از آموزه‌های بینشی (ناظر به عقاید و باورها)، گرایشی (ناظر به ارزش‌ها) و کنشی (ناظر به آداب، رسوم، الگوها و شیوه‌های عملی) است که از قرآن کریم و سیره پیامبر گرامی اسلام و اهل بیت ایشان - به عنوان تبیین‌کنندگان قرآن - به دست می‌آید».

در باب تأکید بر قید «و حیانی - اسلامی» نیز دو نکته مورد نظر بوده است: ۱- با توجه به متون عهدین موجود که حاوی مطالب تحریف شده، متعارض و خرافی است (ر.ک؛ توفیقی، ۱۳۸۹: ۸۲)، قرآن تنها کتاب و حیانی است که متن صحیح آن در اختیار بشر قرار دارد و خداوند نیز نسبت به حفظ کردن آن از تحریف وعده داده است (الحجر/۹). بدین روی، دین مبین اسلام تنها شریعت آسمانی است که معارف اصیل آن برای هدایت بشر باقی مانده است. ۲- معارف اسلام ناب محمدی، منطبق بر وحی است و بر اساس وحی الهی باید پس از پیامبر، اهل بیت ایشان به امامت و زعامت انسان‌ها بپردازند (ر.ک؛ المائدة/ ۶۷ والنساء/ ۵۹) تا آموزه‌های قرآنی در کامل‌ترین صورت آن تحقق یابند و نسل‌های مختلف بشر از هدایت و حیانی قرآن بهره‌مند گردند.

۲- تبیین راهبردی برای پیشگیری از رشوه‌پذیری

برای تبیین راهبرد و اصول کلی، مطالب در قالب سه بخش با عنوان «نکات مقدماتی»، «نکات تجویزی» و «برخی از راهکارهای مصداقی» ارائه خواهند شد.

۱-۲) نکات مقدماتی

آنچه در این بخش ارائه می‌گردد، شامل مباحثی پیرامون «شاخصه‌های بررسی آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی» و «تأملی در عرصه‌های برجسته نظام هدایتی انسان» است.

۲-۱-۱) شاخصه‌های بررسی آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی

به نظر نگارنده، می‌توان آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی را در قالب سه شاخصه پیشنهادی «هدایت»، «حکمت» و «رضایت» (ناظر بر اصول اعتقادی پنجگانه مکتب اهل بیت) تبیین کرد که مسئله رشوه نیز در قالب شاخصه‌های مذکور و بر اساس آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی تحلیل می‌گردد.

۲-۱-۱-۲) هدایت

بنیان هستی بر نظام هدایت قرار دارد:

﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾: گفت: پروردگار ما همان کسی است که به هر موجودی، آنچه را لازمه آفرینش او بوده داده، سپس هدایت کرده است! ﴿طه/۵۰﴾.

خداوند متعال از طریق هدایت تکوینی (فطرت خداجو) و تشریحی (انبیاء و امامان) اصول لازم برای رشد و کمال را در اختیار انسان قرار داده است. از این رو، خداوند هر آنچه را که انسان از نظر سعادت جسمی، روحی، فردی و اجتماعی به آن نیاز داشت، در اختیار او قرار داده است (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۰: ۳۵۱).

– ﴿وَأَتَاكُمْ مِّنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِن تَعْدُوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ﴾ و از هر چیزی که از او خواستید، به شما داد و اگر نعمت‌های خدا را بشمارید، هرگز آنها را شماره نتوانید کرد! انسان، ستمگر و ناسپاس است! ﴿ابراهیم/۳۴﴾.

آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی پیرامون مسائل مرتبط با «رشوه» بر تأمل درباره سه نکته اساسی تأکید دارد:

۱- فضیلت رفع حواجج دیگران

به دلیل رعایت اختصار، به ذکر چند آیه و روایت در این زمینه اکتفا می‌گردد. در قرآن کریم به اهتمام به رفع نیازهای دیگران، به‌ویژه نیازمندان تأکید فراوانی شده است؛ به عنوان نمونه از عدم توجه به افراد مسکین و نیازمند به عنوان یکی از عوامل سوء عاقبت جهنمیان

یاد شده است: ﴿وَلَا يَخْضُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ﴾ و هرگز مردم را بر اطعام مستمندان تشویق نمی نمود ﴿(الحاقه/۳۴).

آیه مذکور اشاره به این نکته دارد که علاوه بر الزام اطعام مستمندان، دعوت کردن دیگران به این کار خیر نیز الزام دارد (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۴: ۴۷۰).

همچنین خداوند یکی از نشانه‌های اعمال نیک را رفع احتیاج مادی خویشاوندان، یتیمان، مسکینان، در راه ماندگان، سائلان و بردگان معرفی فرموده است: ﴿... وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ...﴾ بلکه نیکی (و نیکوکار) کسی است که به خدا، روز رستاخیز، فرشتگان، کتاب (آسمانی)، و پیامبران ایمان آورده است و مال (خود) را با همه علاقه‌ای که به آن دارد، به خویشاوندان، یتیمان، مسکینان و واماندگان در راه، سائلان و بردگان انفاق می‌کند... ﴿(البقره/۱۷۷).

در روایات نیز رسول گرامی اسلام برطرف کردن حوائج مردم را موجب بهره‌مندی از نعمت‌های ویژه خداوند دانسته‌اند: «خداوند نزد برخی از مردم نعمت‌هایی دارد که تا هنگامی که از انجام حوائج مردم باز نمی‌مانند، نعمت خود را پیش آنها نگاه می‌دارد و همین که از این کار بازماندند، نعمت را به اشخاص دیگری منتقل می‌کند» (پابنده، ۱۳۸۲: ۳۳۵).

امام حسین^(ع) نیز رجوع مردم به منظور رفع حوائج خود را از نعمات الهی برشمرده‌اند: «بدانید که رجوع مردم به شما برای رفع حوائج خود از نعمت‌های الهی برای شماست. پس این نعمت‌ها را قدر بدانید که در غیر این صورت، برای شما نعمت خواهند شد» (حلوانی، ۱۴۰۸ق: ۸۱ و اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۲۹). امام صادق^(ع) درباره ثواب رفع حاجت برادر دینی فرموده‌اند: «هر قدمی که انسان در مسیر رفع حاجت برادر دینی خود برمی‌دارد، برای او ده حسنه نوشته می‌شود، ده گناه از او محو می‌شود و ده درجه نیز بر مراتب (معنوی) او افزوده می‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۱۹۶).

امام کاظم^(ع) نیز اعتقاد به قیامت را لازمه‌ی اهتمام در رفع حوائج مردم دانسته‌اند: «خدای را در زمین بندگانی است که در رفع حوائج مردم اهتمام دارند، آنها به قیامت اعتقاد دارند و

هر کس مؤمنی را شاد نماید، در روز قیامت، خداوند او را شاد خواهد کرد» (همان: ۱۹۷). امام رضا^(ع) نیز محبوب‌ترین بندگان نزد خداوند را چنین معرفی فرموده‌اند: «مردم عیال خداوند هستند. پس محبوب‌ترین خلق نزد خداوند کسی است که خانواده مؤمنی را شاد گرداند و در رفع حاجت برادر دینی خود بکوشد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱: ۳۰۷).

بررسی آموزه‌های مرتبط در این زمینه از یک سو، بر جایگاه رفیع افرادی که درصدد رفع حاجت دیگران هستند، دلالت دارد و بیانگر ضرورت نهادینه شدن این نگرش در یک جامعه دینی است و از سوی دیگر، بر این نکته تأکید دارد که اگر کسی به فکر دیگران و رفع حوائج آنان نباشد، از زمره مسلمانان خارج خواهد بود (ر.ک؛ همان: ۱۶۴). البته لازم به ذکر است که تأمین منافع افراد و رفع نیازهای آنها باید در چارچوب قوانین الهی باشد.

۲- مذمت رشوه

در مذمت رشوه نیز آموزه‌های متعددی وجود دارد که می‌توان آنها را در سه نکته بیان داشت:

الف) «ملعون بودن افراد مؤثر در رشوه»

پیامبر گرامی اسلام^(ص) فرموده‌اند: «رشوه‌دهنده و رشوه‌گیرنده و کسی که موجب پرداخت رشوه میان آن دو می‌شود، ملعون هستند» (صدوق، ۱۴۰۴ق: ۳۷). حدیث دیگری از امام باقر^(ص) نقل شده که بر اساس آن، پیامبر سه نفر را لعنت فرموده‌اند؛ از جمله کسی که مردم به منافع وی نیازمندند و او در مقابل، از مردم طلب رشوه می‌کند (ر.ک؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۵۵۹).

ب) کافر و مشرک بودن افراد مؤثر در رشوه

پیامبر گرامی اسلام^(ص) فرموده‌اند: «برحذر باشید از رشوه که آن، کفر محض است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۱: ۲۴۷). امام علی^(ع) نیز دریافت‌کننده رشوه را مشرک دانسته‌اند (ر.ک؛ صدوق، ۱۴۰۶ق: ۲۶۱).

ج) محروم بودن افراد مؤثر در رشوه از بهشت و رضوان الهی

پیامبر مکرم اسلام^(ص) فرموده‌اند: «هرگز صاحب رشوه بوی بهشت را استشمام نخواهد کرد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۱: ۲۴۷).

۳- تعارض رشوه با نظام رزق و روزی الهی

از آنجا که دریافت رشوه در بخش کسب رزق و روزی قابل طرح است، باید توجه داشت که در آیات قرآن و سیره معصومان^(ع)، راه‌های کسب صحیح رزق و روزی مادی و معنوی بیان شده است. خداوند متعال خود را ضامن روزی تمام جنبندگان معرفی فرموده است (ر.ک؛ طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰: ۱۴۸): ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا: هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست، مگر اینکه روزی او بر خداست!...﴾ (هود/۶).

اما رزق و روزی افراد بر اساس مصلحت، نیت و همت آنان تقسیم می‌شود و تأثیر امور معنوی در به دست آوردن روزی و یا محروم ماندن از آن، بیشتر است. به عنوان نمونه، عواملی چون نیت خوب (ر.ک؛ برقی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۲۶۱)، ازدواج (ر.ک؛ طبرسی، ۱۴۱۲ق: ۱۹۶)، استغفار (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۵ق، ج ۱: ۱۷۰)، امانت‌داری (ر.ک؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۱۳۳)، نماز شب (ر.ک؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۸۴: ۱۵۴) و بیدار ماندن در بین الطلوعین (ر.ک؛ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۵۰۹) به عنوان عوامل جلب و افزایش روزی و عواملی چون گناه (ر.ک؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۲۷۱)، خیانت (ر.ک؛ حرّانی، ۱۳۸۲: ۴۵) و زنا (ر.ک؛ پاینده، ۱۳۸۲: ۳۵۳) به عنوان عوامل محرومیت از رزق و روزی معرفی شده‌اند.

در فرهنگ و حیانی - اسلامی، از یک سو، انسان به اهتمام در مسیر کسب روزی تشویق می‌گردد. امام رضا^(ع) فرموده‌اند: «کسی که در طلب فضل خدا برای کسب روزی می‌کوشد تا مخارج خانواده‌اش را کفایت کند، اجر و پاداش او از مجاهد در راه خدا بیشتر است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۸۸) و از سوی دیگر، بر آثار ارزشمند شکرگزاری و رضایت در برابر رزق و روزی الهی تأکید شده است. نبی مکرم اسلام^(ص) فرموده‌اند: «هر کس که از روزی کمی که از سوی خداوند به او می‌رسد، راضی باشد، خداوند نیز از اعمال اندک او راضی خواهد بود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۱۳۸). امام صادق^(ع) در حدیث ارزشمندی فرموده‌اند: «هیچ بنده

مسلمانی نیست که آن چنان که شایسته است در برابر خداوند اخلاص و رزد و با تمام وجود برای حق بکوشد، جز اینکه دو ویژگی برجسته به او دهند: رزقی از جانب خداوند که او بدان قانع باشد و رضایتی از جانب خداوند که او را نجات دهد» (صدوق، ۱۴۰۶ق: ۱۷۳).

در واقع، از آنجا که دریافت رشوه خارج از قوانین الهی برای کسب روزی حلال است؛ سرنوشتی مانند سایر درآمدهای باطل داشته است و محکوم به نابودی خواهد بود، همچنان‌که خداوند دربارهٔ ربا تأکید فرموده است: ﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا...﴾ خداوند ربا را نابود می‌کند... ﴿البقره/۲۷۶﴾.

بنابراین، رشوه نیز در مسیری نامطلوب (بیماری، خسارت و ...) و نامشروع (تهیئهٔ ابزار گناه و ...) هزینه خواهد شد.

۳-۱-۱-۲ حکمت

هر انسان خردمندی که در آفرینش، نظم و هماهنگی موجود در آن تأمل نماید، بر وجود خالقی حکیم اقرار خواهد داشت: ﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا...﴾ همانها که خدا را در حال ایستاده و نشسته و آنگاه که بر پهلو خوابیده‌اند، یاد می‌کنند و در اسرار آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند؛ (و می‌گویند): بار الها! اینها را بیهوده نیافریده‌ای!... ﴿آل عمران/۱۹۱﴾.

خداوند متعال در قرآن کریم، خود را در نود و پنج آیه به حکیم بودن متصف نموده است (ر.ک؛ البقره/۲۰۹؛ آل عمران/آیه ۶؛ التغابن/۱۸ و التحریم/۲).

در سیره اهل بیت^(ع) نیز بر حکیم بودن خداوند متعال تأکید فراوانی شده است. امام علی^(ع) فرموده‌اند: «در آنچه آفریده، آثار ساختن و نشانه‌های حکمت او آشکار است که هر یک از پدیده‌ها حجت و دلیلی بر وجود او می‌باشند، گرچه برخی مخلوقات به ظاهر ساکت هستند، ولی بر تدبیر خداوندی گویا و اشارهٔ آنها بر آفرینندهٔ خود برپاست» (نهج‌البلاغه/۱۵۷). امام رضا^(ع) نیز در دعای خود به حکمت الهی اشاره دارد: «پاک و منزّه است خدایی که

موجودات را با قدرت خود خلق فرمود و آنچه را که آفرید، با حکمت خود به یقین رساند و هر چیزی را با علم خود در جایگاه مناسب خویش قرار داد» (صدوق، ۱۳۹۸: ۱۳۷).

تأملی در حکمت دو مسئله «حرمت رشوه» و «فضیلت کمک به دیگران»، نکات ارزشمندی را به دست می‌دهد. رشوه موجب می‌گردد تا بنده‌ای از نیاز بنده دیگری سوء استفاده کند و رفع نیاز او را متوقف بر دریافت رشوه قرار دهد یا آنکه با دریافت هدیه‌ای (مال یا منفعت)، قوانین شرعی، قراردادی و عرفی را نادیده بگیرد تا منافعی را به ناحق برای شخصی تأمین کند که در هر صورت، بستری برای ایجاد بی‌عدالتی و تضییع حقوق سایر افراد و بدبینی مردم نسبت به حکومت اسلامی خواهند بود. علاوه بر این، می‌توان از شرک به خداوند و تخلف از قوانین الهی درباره کسب روزی نیز به عنوان دیگر نتایج ناپسند رشوه نام برد. در باب کمک به هم‌نوع، با توجه به اینکه انسان موجودی اجتماعی است و مسیر رشد و کمال او از رهگذر زندگی و تعامل با سایر افراد می‌گذرد، بدیهی است که اهتمام هر یک از افراد نسبت به رفع احتیاج دیگران از جمله وظایف هر انسان است که البته در این امر، توقع بیشتری از یک فرد مسلمان وجود دارد.

۳-۱-۱-۳ رضایت

انسان خداپاور تمام تلاش خویش را مصروف خواهد داشت تا بتواند مطابق با قوانین الهی به کسب روزی بپردازد، حوایج برادران دینی خود را مرتفع سازد و از درآمدهای حرام دوری گزیند تا به اعمال خویش رنگ الهی بخشد: ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً...﴾: رنگ خدایی (بپذیرید! رنگ ایمان، توحید و اسلام)؛ و چه رنگی از رنگ خدایی بهتر است؟!... ﴿(البقره/ ۱۳۸). یکی از مصادیق این آیه شریفه نیز عبارت است از: ﴿جَزَأَوْهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ﴾. پاداش آنها نزد پروردگارشان باغ‌های بهشت جاویدان است که نهرها از زیر درختانش جاری است؛ همیشه در آن می‌مانند! (هم) خدا از آنها خشنود است و (هم) آنها از خدا خشنودند؛ و این (مقام والا) برای کسی است که از پروردگارش بترسد! ﴿(البینه/ ۸).

اما رضایت و خشنودی الهی، بالاتر و والاتر از تمام نعمت‌های اخروی است: ﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ و (خشنودی و) رضای خدا (از همه اینها) برتر است و پیروزی بزرگ، همین است ﴿(التوبه/۷۲)﴾.

۳-۱-۲) تأملی در عرصه‌های برجسته نظام هدایتی انسان

از آنجا که هدف نوشتار حاضر ارائه راهبرد و اصول بنیادین ناظر بر پیشگیری از رشوه‌پذیری برای نوع انسان مسلمان است، تأملی در نظام هدایتی انسان بر اساس آموزه‌های فرهنگ و حیانی - اسلامی نیز راهگشا خواهد بود. همان‌گونه که پیشتر نیز بیان گردید، عالم هستی بر مبنای یک نظام هدایت سامان‌یافته و انسان در این نظام هدایت، به سوی کمال خویش در حرکت است، اما در آموزه‌های قرآنی، هدایت‌دارای درجاتی است: ﴿وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى...﴾ (اما) کسانی که در راه هدایت گام نهادند، خداوند بر هدایت ایشان می‌افزاید... ﴿(مریم/۷۶)﴾.

بدین رو، هنگامی که انسان درجات نخستین هدایت را بییماید، خداوند وی را به درجات برتر می‌برد و هدایت‌یافتگان در پرتو ایمان و اعمال صالح خود، هر روز به مراحل بالاتری گام می‌نهند (ر. کف مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۱۲۵).

به نظر نگارنده، می‌توان بر اساس آموزه‌های قرآن و سیره معصومان^(ع)، چهار مرتبه و عرصه «خودیابی»، «خودآگاهی»، «خودبانی» و «خودشدگی» را به عنوان برجسته‌ترین مراتب و عرصه‌های نظام هدایت انسان بررسی کرد که در ادامه به اختصار به تبیین آنها پرداخته خواهد شد.

۳-۱-۲-۱) خودیابی

در قرآن از انسان به عنوان امانت‌دار ودیعه الهی یاد شده است: ﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي...﴾ هنگامی که کار آن را به پایان رساندم و در او از روح خود (یک روح شایسته و بزرگ) دمیدم... ﴿(الحجر/۲۹)﴾.

وجود انسان تجلی آیات الهی است و انسان در صورتی که بتواند ارزش و اهمیت خود را دریابد و بر نقاط قوت و ضعف خود آگاهی یابد، به بارزترین نعمت‌ها دست یافته که به فرموده امام رضا^(ع) نیز بالاترین مرتبه خردمندی، خودشناسی است (ر.ک؛ شامی، ۱۴۲۰ق: ۶۹۱).

بنابراین، گام اول در نظام هدایت انسان آن است که هر فرد در ابتدا به شناخت و فهم لازم نسبت به ویژگی‌ها و توانمندی‌های نوع انسان دست یابد و پس از آن، نقاط قوت و ضعف خود را بشناسد تا بتواند بیش از پیش در مسیر رشد و کمال خود گام بردارد. در این مسیر، وی باید بتواند از تمام قوای ادراکی خود که شامل حس، خیال، وهم، عقل و قلب می‌شود، بهره‌مند گردد (ر.ک؛ فرهنگ شیعه، ۱۳۸۶: ۵۹).

۳-۱-۲-۲) خودآگاهی

پس از شناخت استعدادها (ی عموم انسان‌ها) و نقاط قوت و ضعف (هر یک از انسان‌ها)، باید نسبت به جهت‌دهی استعدادها مطابق با فرمان‌های الهی اهتمام داشت و لازمه این امر، ایمان به معارف الهی و عمل به فرمان‌های الهی است. در قرآن کریم آمده است: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ...﴾ (ولی) کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند، پروردگارش آنها را در پرتو ایمان آنان هدایت می‌کند... ﴿ (یونس / ۹).

ایمان به اذن خداوند، انسان را به سوی خداوند هدایت می‌کند (ر.ک؛ طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰: ۱۶) و در پرتو این نور هدایت الهی، انسان چنان روشن‌بینی پیدا می‌کند که وسوسه‌های شیطانی و فریبکاری ظاهر گناه، فکر وی را به بیراهه منحرف نمی‌سازد (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۸: ۲۳۳).

بی‌شک آیات قرآن که شامل تمام اصول لازم برای پیمودن مسیر تکامل فرد و اجتماع در تمام جنبه‌های معنوی و مادی است (النحل/۸۹) و پیامبری که بهترین الگوست (الأحزاب/۲۱) و اهل بیت پیامبر^(ص) که به فرموده پیامبر گرامی اسلام، مانند کشتی نوح، نجات‌دهنده هستند (ر.ک؛ صفار، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۲۹۷). تنها راهنمایان حقیقی انسان در راه شناخت صحیح مسیر رشد و کمال، مقابله با آفات مسیر و رسیدن به مقصد خواهند بود.

۳-۲-۱-۳ خودبانی

از جمله عواملی که انسان را از هر گونه انحراف و توقف در مسیر هدایت و خودسازی اخلاقی باز می‌دارد، ناظر دانستن خداوند در تمام امور و مراقبت در اجرای فرمان‌های الهی در برابر تراحم‌های درونی (نفس) و بیرونی (شیاطین) است. خداوند در قرآن کریم بر نظارت و مراقبت خود از انسان‌ها اشاره نموده است: ﴿...إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا: ... زیرا خداوند مراقب شماست﴾ (النساء/۱) و هشدار می‌دهد: ﴿أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى: آیا او ندانست که خداوند (همه اعمال او را) می‌بیند؟!﴾ (العلق/۴). همچنین، خطاب به مؤمنان می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَتَنظَرُوا نَفْسَ مَا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ: ای کسانی که ایمان آورده‌اید از (مخالفت) خدا بپرهیزید و هر کس باید بنگرد تا برای فردایش چه چیز از پیش فرستاده است و از خدا بپرهیزید که خداوند از آنچه انجام می‌دهید آگاه است﴾ (الحشر/۱۸). پس انسان باید مراقب اعمال خود باشد و این مراقبت را استمرار دهد (ر.ک؛ طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۱۹: ۲۱۶).

روایات متعددی در لزوم تقوای الهی و فضیلت آن از معصومان وارد شده است که به ذکر یک نمونه اکتفا می‌گردد. پیامبر اکرم (ص) فرموده‌اند: «یک خصلت است که هر کس آن را ملازمت کند، دنیا و آخرت او را اطاعت کند و با رسیدن به جایگاه تقرب الهی در بهشت به پیروزی (عظیمی) دست می‌یابد. گفتند: یا رسول‌الله آن چیست؟ فرمود: تقوی و پرهیزکاری. پس هر کس که می‌خواهد عزیزترین مردم باشد، تقوی پیشه کند و از (مخالفت امر) خدا پروا کند» (کراجکی، ۱۳۹۴: ۲۱).

۳-۲-۱-۴ خودآیی

انسانی که دارای مواهبی اولیه است (الإسراء/۷۰). با به فعلیت رساندن استعدادهای خود در علم و عمل، به کمال دست خواهد یافت (ر.ک؛ طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۷: ۱۹۶) و این مهم از طریق شناخت خود، جهت‌دهی به استعدادها، رهایی از تعلقات مادی، معنوی و مراقبت در اجرای فرمان‌های الهی به دست خواهد آمد. بنابراین، فرد در درجات والای مسیر

رشد و کمال خود، به مظهري از صفات الهی مبتدل می‌گردد و آن ودیعه الهی را نمایان می‌سازد.

این عرصه را مقام لقاءالله و فنا در ذات او نامیده‌اند که بر اساس آن، فرد خویشتن خویش را فراموش کرده است و در هر موجودی، جلوه‌ای از حق تعالی را می‌بیند (ر.ک؛ ملکی تبریزی، ۱۳۸۶: ۲۷۶). نتیجه این فرایند، انسانی است که به خود الهی خویش تجلی بخشیده است و مورد خطاب الهی قرار می‌گیرد: ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾ تو ای روح آرام‌یافته! * به سوی پروردگارت بازگرد، در حالی که هم تو از او خشنودی و هم او از تو خشنود است! ﴿(الفجر/ ۲۷-۲۸).

۲-۳ نکات تجویزی

به نظر می‌رسد با جمع‌بندی نکات به دست آمده از مباحث مطرح در دو بخش پیشین، می‌توان اصول شکل‌دهنده راهبردی بنیادین جهت پیشگیری از رشوه‌پذیری را ارائه کرد تا بتوان بر اساس آن به مانند یک نقشه راه، راهکارهای لازم برای افزایش بیش از پیش خودداری از پذیرش رشوه را برنامه‌ریزی و اجرایی نمود. راهبرد پیشنهادی در قالب نکات تجویزی زیر ارائه می‌گردد:

الف) هنگامی که فردی در درون خویش و بر اساس معرفت - که از کانون‌های مؤثر در تربیت خود به دست می‌آورد - یقین حاصل کند که به تدبیر الهی، جهان دارای نظامی منسجم و قوانین مشخصی است و این مهم در کسب رزق و روزی نیز جریان دارد، تلاش خویش را مصروف خواهد داشت تا از مسیرهای مذکور که از سوی قرآن و سیره اهل بیت^(ع) به وی معرفی شده‌اند، طلب رزق و روزی کند، به رزق الهی قانع باشد و از مسیرهای انحرافی برای کسب روزی دوری گزیند.

ب) هنگامی که فرد یقین حاصل کند که رفع نیازهای دیگران در چارچوب حقوق و قوانین الهی، علاوه بر آثار و برکات دنیوی که به همراه دارد، موجبات خشنودی خداوند و

کسب درجات و نعمات اخروی را فراهم خواهد آورد، در این مسیر اهتمام خواهد داشت و از سوء استفاده از نیازهای سایر افراد دوری خواهد گزید.

ج) هنگامی که فرد با تعمق در دستوره‌های دین (آیات و روایات)، تأمل در احوال افرادی که به دنبال اهدا و پذیرش رشوه بوده‌اند و تفکر درباره‌ی روابط اجتماعی درمی‌یابد که رشوه، علاوه بر آنکه به دلایل عقلی موجب تبعیض، ناعدالتی و نارضایتی اجتماعی نسبت به حکومت اسلامی می‌گردد، موجب نارضایتی خداوند و عواقب ناپسندی در دنیا و آخرت نیز خواهد شد، نسبت به آن ابراز انزجار خواهد نمود. همچنین درمی‌یابد مال و منفعتی که از طریق رشوه به دست می‌آید - از آنجا که بر خلاف قوانین الهی در مسیر کسب روزی حلال است - محکوم به نابودی و هزینه شدن در مسیر نامشروع و نامطلوب خواهد بود.

د) با توجه به نظام هدایت انسان، چنانچه در عرصه «خودآگاهی» مراتب سه‌گانه فوق مورد عنایت قرار گیرد و برای انسان به عنوان باورهای یقینی به اثبات برسد و در عرصه «خودبانی» نسبت به جلوگیری از انحراف در تحقق آنها اهتمام لازم صورت پذیرد، حالت تنفر از رشوه‌پذیری در درون انسان استمرار خواهد داشت و یا حتی این امر می‌تواند از طریق راهکارهای صحیح به افراد مرتبط با انسان نیز تسری پیدا کند.

۳-۳) برخی از راهکارهای مصداقی

می‌توان برای تحقق راهبرد مذکور، راهکارهای متعددی را پیشنهاد کرد که در این بخش به اختصار به تعدادی از آنها اشاره خواهد شد. باید بر این نکات عنایت داشت که اطلاعات معرفتی برجسته انسان از طریق سه مسیر برجسته مطالعه، مشاهده و استماع (فارغ از نقش حس‌های پنجگانه انسان) به دست او می‌رسد و چهار کانون تربیتی برجسته که معارف لازم را در اختیار انسان قرار می‌دهند، شامل بر منزل (والدین و وابستگان)، مدرسه (معلم و اولیای مدرسه)، مسجد (امام جماعت و بسیج محله) و رسانه‌های دیداری و شنیداری (کتاب، صدا و سیما و ...) خواهد بود.

می‌توان افراد را در دوران کودکی با قصه‌ها و برنامه‌های کودک (کارتون) جذاب با برخی مفاهیم همچون لزوم کمک به دیگران و حکیمانه بودن خلقت و قوانین الهی آشنا ساخت.

مشاهده رفتار والدین در باب کمک به دیگران (از انداختن صدقات در صندوق‌های مربوط، شرکت در جشن‌های نیکوکاری مختلف، تا دغدغه و مشارکت والدین در رفع مشکلات همسایگان و آشنایان) و راضی بودن به رزق و روزی که خداوند در اختیار والدین گذاشته است و انجام بازی‌های فکری و یدی در باب مفاهیم مذکور، موجب تداعی این مفاهیم در ذهن کودکان می‌شود.

در دوران نوجوانی و جوانی نیز با مطالعه مفاهیم آموزشی مرتبط از یک سو و مشاهده رفتار اولیای مدرسه و افراد سرشناس و برجسته جامعه از سوی دیگر، الگودهی و الگوپذیری مناسب انجام می‌پذیرد. همچنین حضور در برنامه‌های مسجد و شرکت در برنامه‌هایی چون شناخت و کمک به خانواده‌های نیازمند در منطقه زندگی خود، تمرینی برای اجرای مفاهیم آموخته شده خواهد بود. مطالعه کتب دینی درباره مفاهیم سه‌گانه «کمک به هم‌نوع در چارچوب قوانین الهی»، «تبعیت از قوانین الهی در رزق و روزی» و «حرمت رشوه» و همچنین مطالعه کتاب‌های رمان (داستان بلند) و مشاهده فیلم‌های مستند، سریال و سینمایی درباره موارد مذکور و تأملی در سیره افراد الگو و یا حتی مشاهده و استماع اتفاقات ناگواری که برای افراد مؤثر در رشوه رخ داده است، زمینه‌های لازم برای استمرار اعتقاد افراد بر حرمت رشوه و ضرورت کمک به هم‌نوع را بیش از پیش تقویت خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

نتایج به دست آمده از مباحث مطرح شده در این پژوهش را می‌توان در نکات زیر ارائه کرد:

۱- می‌توان برای دستیابی به مبانی یک راهبرد (شامل بر اصول کلی) به منظور پیشگیری از پذیرش رشوه، بر اساس سه شاخصه «هدایت»، «حکمت» و «رضایت» و عنایت بر «عرصه‌های برجسته نظام هدایت انسان» (خودیایی، خودآگاهی، خودبانی و خودآیی) به آموزه‌های ارزشمندی از فرهنگ و حیانی - اسلامی در رابطه با رشوه دست یافت.

۲- راهبرد پیشنهادی برای پیشگیری از رشوه‌پذیری را می‌توان در اصول چهارگانه (تجویزی) ارائه نمود: الف) اگر فرد یقین کند که به تدبیر الهی، کسب رزق و روزی دارای

قوانین و مسیرهای مشخصی است، می‌کوشد تا از مسیرهای صحیح به دنبال روزی خود بوده است و از مسیرهای انحرافی برای کسب روزی دوری‌گزیند. (ب) اگر فرد یقین کند که رفع نیازهای افراد دیگر در چارچوب قوانین الهی، آثار و برکات دنیوی و اخروی دارد، در این مسیر می‌کوشد و از سوء استفاده از نیازهای سایر افراد دوری خواهد گزید. (ج) هنگامی که فرد یقین کند که رشوه موجب نارضایتی خداوند و تبعیض، ناعدالتی و نارضایتی اجتماعی می‌گردد و مال و منفعتی که از طریق رشوه به دست می‌آید، محکوم به نابودی و هزینه شدن در مسیر نامشروع و نامطلوب خواهد بود، انزجاری درونی نسبت به آن پیدا خواهد کرد. (د) با توجه به نظام هدایت انسان، چنان‌چه در عرصه «خودآگاهی» مراتب سه‌گانه فوق برای انسان به اثبات برسد و در عرصه «خودبانی» از انحراف در تحقق آنها ممانعت به عمل آید، حالت تنفر از رشوه‌پذیری در درون انسان استمرار خواهد داشت.

۳- استفاده از قصه‌ها و برنامه‌های کودک (کارتون) جذاب در باب لزوم کمک به دیگران و حکیمانه بودن خلقت و قوانین الهی، مشاهده رفتار والدین درباره کمک به دیگران و راضی بودن ایشان به رزق و روزی خداوند، انجام بازی‌های فکری و یدی در این باب، مطالعه مفاهیم آموزشی مرتبط، مشاهده رفتار معلمان و استادان و افراد برجسته جامعه، شرکت در برنامه‌هایی چون شناخت و کمک به خانواده‌های نیازمند، مطالعه کتب دینی درباره مفاهیم سه‌گانه «کمک به هم‌نوع»، «تبعیت از قوانین الهی در رزق و روزی» و «حرمت رشوه»، مطالعه کتاب‌های رمان (داستان بلند) و مشاهده فیلم‌های مستند، سریال و سینمایی در باب موارد مذکور و تأملی در سیره افراد الگو و یا حتی مشاهده و استماع اتفاقات ناگواری که برای افراد مؤثر در رشوه رخ داده است، زمینه‌های لازم برای استمرار اعتقاد افراد بر حرمت رشوه و ضرورت عدم سوء استفاده از نیازهای سایر افراد را بیش از پیش تقویت خواهد کرد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

- شریف‌الرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ق.). *نهج البلاغه*. به تصحیح صبحی صالح. قم: هجرت.
- ابن ابی‌جمهور، محمد بن زین‌الدین. (۱۴۰۵ق.). *عوالی اللالی العزیزیه فی الأحادیث الدئییه*. ج ۱. به تصحیح مجتبی عراقی. قم: دار سیدالشهداء^(ع) للنشر.

- ابن اثیر، مبارک بن محمد. (۱۳۶۷). *النهائية في غريب الحديث والأثر*. تصحيح محمود محمد طناحي. ج ۲ و ۳. چاپ چهارم. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- اربلی، علی بن عیسی. (۱۳۸۱). *کشف الغمّة فی معرفة الأئمّة*. تصحيح هاشم رسولی محلاتی. ج ۲. تبریز: بنی هاشمی.
- برقی، احمد بن محمد. (۱۳۷۱). *المحاسن*. تصحيح جلال الدین محدث. چاپ دوم. قم: دارالکتب الإسلامیة.
- پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). *نهج الفصاحة*. چاپ چهارم. تهران: دنیای دانش.
- توفیقی، حسین. (۱۳۸۹). *آشنایی با ادیان بزرگ*. چاپ سیزدهم. تهران: مؤسسه طه و جامعه المصطفی العالمیة.
- حجتی، سید محمدباقر. (۱۳۸۷). *تاریخ قرآن کریم*. چاپ بیست و چهارم. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حرّانی، حسن بن علی. (۱۳۸۲). *تحف العقول*. ترجمه احمد جنتی. تهران: مؤسسه امیرکبیر.
- حلوانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۸ق). *نزهة الناظر و تنبيه الخاطر*. تصحيح مدرسة الإمام المهدي^(ع). قم: مدرسة الإمام المهدي^(ع).
- دغیم، سمیح. (۲۰۰۱م). *مصطلحات الإمام الفخر الرازی*. بیروت: مکتبه لبنان ناشرون.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۶). *فرهنگ لغت دهخدا*. زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی. ج ۱۱. تهران: دانشگاه تهران. چاپ دوم.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *مفردات الفاظ القرآن*. تحقیق صفوان عدنان داوودی، بیروت - دمشق: دارالقلم - الدار الشامیة.
- شامی، یوسف بن حاتم. (۱۴۲۰ق). *الدرّ النظیم فی مناقب الأئمّة الّهامیم*. قم: جامعة مدرّسین.
- شیروودی، مرتضی. (۱۳۸۵). *مسائل نظامی و استراتژیکی*. قم: زمزم هدایت.
- صدوق، علی بن حسین. (۱۴۰۴ق). *الإمامة و التبصرة من الحيرة*. به تصحيح مدرسه امام مهدي، قم: مدرسة الإمام المهدي.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۳۹۸). *التوحيد*. تصحيح هاشم حسینی. قم: جامعة مدرّسین.

_____ . (۱۴۰۶ق). *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*. چاپ دوم. قم: دارالشریف الرضی للنشر.

_____ . (۱۴۱۳ق). *من لا یحضره الفقیه*. به تصحیح علی اکبر غفاری. ج ۱. چاپ دوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
صقار، محمد بن حسن. (۱۴۰۴ق). *بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد (ص)*. تصحیح محسن کوجه باغی. ج ۱. چاپ دوم. قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی.

طباطبائی، سید محمدحسین. (۱۳۷۸). *شیعہ در اسلام*. چاپ سیزدهم. قم: دفتر نشر اسلامی.
_____ . (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ج ۱۰، ۱۷ و ۱۹. چاپ پنجم. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
طبرسی، حسن بن فضل. (۱۴۱۲ق). *مکارم الأخلاق*. چاپ چهارم. قم: الشریف الرضی.
طیب، سید عبدالحسین. (۱۳۷۸). *أطیب البیان فی تفسیر القرآن*. چاپ دوم. ج ۲ و ۹. تهران: انتشارات اسلام.

فراهیدی، خلیل بن أحمد. (۴۰۹ق). *کتاب العین*. چاپ دوم. قم: نشر هجرت.
فرهنگ شیعه. (۱۳۸۶). پژوهشکده تحقیقات اسلامی. چاپ دوم. قم: زمزم هدایت.
فرهنگ علوم اجتماعی. (۱۳۷۶). گروه نویسندگان. تهران: مازیار.
فرهیخته، شمس الدین. (۱۳۷۷). *فرهنگ فرهیخته*. تهران: زرین.
فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر*. چاپ دوم. قم: مؤسسه دارالهجرة.

کراچکی، محمدبن علی. (۱۳۹۴). *معدن الجواهر و ریاضة الخواطر*. به تصحیح احمد حسینی. چاپ دوم. تهران: المکتبه المرتضویة.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. ج ۲ و ۵. تهران: دارالکتب الإسلامیة.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الأنوار*. ج ۱۰۱. چاپ دوم. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۶). *چکیده‌ای از اندیشه‌های بنیادین اسلامی*. ترجمه حسینعلی عربی. محمد مهدی نادری قمی. چاپ چهارم. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی^(ع).

مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). *التَّحْقِيقُ فِي كَلِمَاتِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ*. ج ۱ و ۱۳. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. ج ۱، ۸، ۱۰، ۱۳ و ۲۴. تهران: دارالکتب الإسلامیة.

ملکی تبریزی، میرزا جواد آقا. (۱۳۸۶). *رسالة لقاء الله*. چاپ نهم. قم: انتشارات آل علی^(ع).